Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Den 31. juli i det Herrens ar 1590 blev Bente Bondekvinde brendt levende pa balet. Hun var blevet anklagad ved bytinget i Malmo, fordi hun var en troldkvinde, der havde forhekset folk og fae med sin trolddom. Henrettelsen [sv.: avrattning] fandt sted pa Kirseberget uden for bymurene. Der henrettede man de dödsdomte forbrydere til frit skue for enhver, der onskede det. Mestermanden og hans hjxlpere korte den dödsdömte ud til henrettelsespladsen pa en lilk kerre. Da flammerne rigtig havde faet fat i det store bal, blev Bente Bondekvinde gjort klar. En prest bad hende om at angre alle sine onde gerninger. Dernest bad han til Gud om at tage imod denne arme stakkel i Himmelriget. Bente Bondekvinde blev dernest lagt ned pa en stige, som man bandt fast til hendes ryg. Stigen blev rejst op i sin fulde hojde af mestermanden og hans hjelpere. Nu var tiden kommet. Overst oppe pa stigen hang Bente og ventede pa, at mestermanden lod stigen falde ind i balet. Inden lenge ville flammerne omfavne hendes krop og tage livet of hende. sa snart mestermanden gav slip, ville tyngdekraften gore resten af arbejdet. Denne henrettelsesmetode virker sa barsk og modbydelig [sv.: motbjudande] , at det ikke er til at forsta, hvilke forbrydelser, der gjorde, at Bente havde fortjent sa hard en straf. Hun var en fattig tiggerske over 40 ar. Dengang var det en hoj alder. Hun var ikke gift, men havde alligevel born. Hun tjente hos en kvinde, der boede i Adelgade tact ved skibsbroen. Til gengeld fik hun husly [sv.: husrum]. Denne artikel handler om, hvorfor Bente Bondekvinde endte sine dage pa balet. Fra hun blev fengslet, til hun blev brendt, gik der en hel maned. Den tilbragte hun i den morke fangekx1der under Malmo radhus. Efter dommen, som faldt den 27. juli, blev hun endvidere tortureret. Hendes skebne [sv.: ode] var pa ingen made unik, men den giver et godt indblik i, hvordan det var, at leve i hekseprocessernes tidsalder i Malmo. I denne artikel vil jeg forsoge at forklare, hvorfor Bente Bondekvinde matte lide sa grusom en skakne. Hekseforskere har givet utallige forklaringer pa, hvorfor kvinder (og sommetider ogsa mind) igennem arhundreder er blevet brxndt for trolddom. Der findes sociologiske, okonomiske, samfundsmessige og teologiske forklaringer, som tilsammen har skabt den ene teori efter den anden, men hvis man onsker at komme helt tet pa datidens mennesker, ma man soge efter de enkelte personers beveggrunde og motivation for at handle, som de gjorde.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Historien om Bente Bondekvinde viser, at ere, venskab og gammelt had kunne spille en stor rolle, og at enkeltpersoners skebner ofte er viklet ind i hinanden pa en made, som gor, at det bliver svam at fortelle den enes historie uden ogsa at fortelle den andens. Bente Bondekvindes liv og dod blev iser pavirket af tre store og magtfulde mind: Den danske rigsadmiral Peder Munck, Malmös byfogede Hinrick Dobelsteen og sognepresten Peder Lauritzen til Tygelsö og Klagstorp sogne.

Rigsadmiralen Peder Munck

Den sommer i 1590 var det over halvandet ar siden, man sidst havde brendt nogen for trolddom i Malmo. Tingbogen nevner ingen trolddomssager i 1589 og forste halvdel af 1590. Derfor var det opsigtsvekkende, da tre kvinder pludselig blev fengslet pa bare fire dage alle sigtet for brug af trolddom. De tre kvinder hed Marine Brendevins, Inger Christiern Skredders og Bente Bondekvinde. Kvinderne havde i forvejen et trolddomsrygte, men det var en ganske serlig rekke af begivenheder, som var skyld i, at de tre kvinder netop blev arresteret nu. Begivenhederne tog deres udspring flere hundrede kilometer fra Malmo 3/4ar tidligere. I efteraret [sv.: hosten] 1589 stevnede den danske rigsadmiral Peder Munck ud fra Kobenhavn med en mindre flade pa 14 skibe. Hans mission var at bringe den danske prinsesse Anna til Skotland, hvor hun skulle giftes med kong Jakob VI. Efter et par maneder pa wen med umenneskelig hardt vejr, matte rigsadmiralen opgive sit forehavende og vende hjem igen med prinsessen. Efterarsstormene rasede og gjorde det fuldstendig umuligt at sejle over Nordsoen. Fladen kom til Oslo, men efter flere forsog opgav Peder Munck missionen. Det hele endte med, at kong Jakob selv matte rejse ud for at hente sin kommende brud. Jakob VI modtes omsider med sin tilkommende i Oslo, og sammen sejlede de til Kobenhavn for at holde bryllupsfest. . Sadan endte historien lykkeligt for de kongelige, men rigsadmiralen
var ikke glad. Peder Muncks ere var dybt krenket, fordi hans mission var fejlet, og han forsogte derfor at placere skylden andetsteds. Ifolge historikeren Bering Liisberg var dette arsagen til, at man endte med at forklare det voldsomme uvejr med trolddom.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Pa den made kunne Peder Munck genvinde sin ere ved at pasta, at den forfejlede sejlads skyldtes trolddom. Da forst det rygtedes, at nogle troldkvinder havde forsogt at forpurre det kongelige bryllup, kom der gang i trolddomsprocesserne bade i Kobenhavn og i Edinburgh, hvor man begge steder sogte at finde frem til de skyldige troldfolk og straffe dem. Flere personer kom under mistanke, men navnlig en kvinde er interessant i dennesammenhxng. Ane Koldings alias Djevelens Moder blev anklaget for at sta i spidsen for den gruppe troldkvinder, der havde forgjort kongens skibe. Hun blev brendt i Köbenhavn den 15. juni 1590. Den samme kvinde er nevnt i Malmo tingbog i forbindelse med retssagen mod Marine Brendevins. I tingbogen star under den 6. juli:

"*Samme dag blef fordt aff Kongens fogit den quinde Marine Brennewijns, antagen for det ord och nacre her gick om hende, det hun drog her fra byen himmelig, for thj adt her gick rocte, at den troldquinde, Diuels moder kallit, i Kiebenhafn, schulle send is her offuer och berobe disze troldquinder i Malmo er...*"

(Frit oversat: Samme dag blev Marine Brandevins fort af kongens fogede antaget for det ord og rygte, der gik om hende, at hun drog fra byen i hemmelighed, fordi her gik det rygte, at troldkvinden, som buyer kaldt Dfievelens Moder i Kobenhavn, skulle sendes herover og robe disse troldkvinder, som er i Malmö)
Det fremgar saledes, at Marine Brxndevins flygtede ud af Malmo, fordi hun var bange for, at Djevlens Moder fra Kobenhavn skulle robe troldkvinderne i Malmö.

Alle de kvinder i Malmö, som i forvejen havde et trolddomsrygte af den ene eller anden grund, var nu i fare. Marine Brendevins blev fundet og arresteret i Trelleborg og fort tilbage til Malmö i lenker. Udover Marine Brendevins blev Inger Christiern Skredders og Bente Bondekvinde ogsa arresteret fa dage efter. Der gik i forvejen onde rygter om disse kvinder, men historien om rigsadmiral Peder Muncks mislykkedes sorejse, gjorde mistanken og frygten storre.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Derfor valgte Malmo bys embedsmend at skride til handling og anholde de kvinder, som allerede var kendt for at omgas trolddom. Det var byfogedens pligt at surge for, at forbrydere blev arresteret og straffet, og troldkvinder blev anset for at vere forbrydere pa lige fod med tyve og mordere. Derfor skred byfogeden Hinrick Dobelsteen til handling og anklagede Marine Brendevins, Inger Christiern Skredders og Bente Bondekvinde. Peder Muncks mislykkede rejse satte gang i trolddomsprocesser bade i Kobenhavn, Oslo, Malmo og Edinburgh.

For Bente Bondekvinde var disse begivenheder kun draben, der fik berret til at flyde over. Det rygte, der gik om hende, var blevet skabt mange ar tidligere. Vi skal mere end 25 ar tilbage i tiden. Dengang boede Bente Bondekvinde endnu ikke i Malmo, men derimod i Tygelso sma 10 kilometer stik syd for Malmo. Det var her, hun kom i kontakt med sognepresten Peder Lauritzen.
Sognepriesten Peder Lauritzen den mand, der fik allerstorst betydning for Bente Bondekvindes öde, skont han forsogte at skjule det, var sognepresten Peder Lauritzen. Peder Lauritzen boede i Malmo i Syndergade, imens han var sogneprxst i Tygelso og Klagstorp sogne. Peder Lauritzen havde veret feltprest, for han blev sogneprest den 29. september 1565.

Dette embede beholdt han til sin död i 1600. Bente Bondekvinde var fodt og opvokset i Tygelso. Da Peder Lauritzen fik presteembedet, havde Bente Bondekvinde allerede faet to born uden for xgteskabet. Hun var tigger og allerede dengang, var hun kendt for at omgas trolddom. Som sogneprest var det Peder Lauritzens pligt at surge for, at sognebornene i hans sogne ikke syndede. Derfor var det Peder Lauritzens problem, at Bente Bondekvinde levede et syndigt liv. Ifolge den danske lutherske biskop Peder Palladius, var sognepresten selv en synder, hvis ikke han bekempede sognets syndere. Af disse grunde begyndte Peder Lauritzen pa alle tenkelige mader at fa Bente pa ret kurs; blandt andet forsogte han at fa Bente Bondekvinde gift. Dette lykkedes dog aldrig. Ved en anden lejlighed havde han forsogt at fa hende til at tjene hos ham i sit hushold.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Dette negtede hun. Efter flere fejlslagne forsog pa at rette op pa Bentes syndige liv endte det med, at Peder Lauritzen bortviste hende fra Tygelsö. Det var efter denne bortvisning, at Bente Bondekvinde flyttede til Malmö for at starte et nyt liv. Herefter var hun ikke lengere Peder Lauritzens ansvar. Alligevel var historien om bondekvinden og sognepresten langt fra forbi. Den var forst lige begyndt. Efter Bente Bondekvinde bosatte sig i Adelgade, boede hun ganske tet pa Peder Lauritzen. Kun det store tory midt i byen adskilte dem. Peder Lauritzens eksakte rolle i selve Bente Bondekvindes retssag er sver at sla endelig fast, men det star klart, at deres forhold bestemt ikke var blevet bedre med tiden - snarere tvertimod. Det fjendtlige forhold imellem sognepresten og bondekvinden var formentlig velkendt af mange, og derfor var det ogsa oplagt, at Bente blev hovedmistenkt, da Peder Lauritzens kone Lisbeth dude omtrent [sv.: ungefar] samtidig med, at Bente Bondekvinde blev arresteret og anklaget for trolddom. Endvidere tilstod Bente flere gange under retssagen, at hun var skyld i Lisbeths dod. Hun fortalte endvidere, hvorfor hun gjorde det og hvordan under en afhoring:

"Bekende Bente, at hun hafuier giort Lisebeth Her Peders det for den had, hand hafde til hende, der hand forbad och forwiiste hende aff sognen. hun ... tog nogit brondwand i en kop, och der i kom hun forgifted, och hun self kasted det i weyen for Lisebeth Her Peders, och at Lisebeth fick det onde, hun haffuier, deraff."

(Frit oversat: Bente bekendte, at hun havde gjort det imod Hr. Peders Lisbeth, pa grund of det had han havde til hende, da han forviste hende fra sognet. Hun tog noget brondvand [sv.: brunnsvatten] i en kop, og der i kom hun gifi-en, som hun kastede pa vejen foran Hr. Peders Lisbeth, og deraffik Hr. Peders Lisbeth det onde)

Med denne magiske handling kastede Bente Bondekvinde en forbandelse over Lisbeth, og denne forbandelse tog livet af hende. Man skulle tro, at Peder Lauritzen stod forrest i gruppen af mennesker, der ville vidne imod Bente Bondekvinde, men det var slet ikke tilfeldet.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Kilderne forteller ikke hvorfor, men de forteller, at Peder Lauritzen i sidste ende blev tvunget til at ga ind i retssagen. Det skete, da Bente Bondekvinde under en afhoring fortalte, at Peder Lauritzen havde forbandet hende. Denne forbandelse skulle ifolge Bente Bondekvinde have veret foregaet tilbage i 1564, da sognepresten havde spurgt Bente, om hun ville tjene ham i hans hushold. Begrundelsen ifolge Bente var, at hun havde afslaet hans tilbud.

Bente Bondekvindes beskyldning tvang Peder Lauritzen til at mode op pa bytinget for at forsvare sig selv. Pa selve tinget benegtede han pa det sterkeste, at han og Bente Bondekvinde, var fjender. Til at underbygge sin pastand havde han sorget for, at bonderne i Tygelsö. havde skrevet en udtalelse om Bente Bondekvindes fortid. Denne udtalelse blev hest op pa tinget den 27. juli. I den nevnes Bentes rygte som tigger, troldkone og hore. Med dette sognevidne og Peder Lauritzens retorik lykkedes det ham at fa Bente Bondekvinde til at strykke [sv.: draga] sine anklager tilbage ved at konfrontere hende direkte. Man ma huske pa, at Bente pa dette tidspunkt var afkreftet af 27 dage i radhusets morke fangecellder. Saledes overvandt sognepresten bondekvinden til sidst.
Nevningene [sv.: juryn] afsagde dom over Bente Bondekvinde straks efter & den pa balet. Den sidste person som fik stor betydning for Bente Bondekvindes liv og skebne var byfogeden Hinrick Dobelsteen. Det var ham, der tog beslutning om at anklage og fzngsle Bente Bondekvinde.

Byfogeden Hinrick Dobelsteen

Faktisk var det ualmindeligt [sv.: ovanligt], at anklageren i trolddomssager var en offentlig person. I 1500-tallets Danmark fulgte man den akkusatoriske procesform, hvor en privat anklager stod frem pa tinget og betalte sagens omkostninger. Normalt var anklageren en person, som den anklagede havde gjort uret. Dette var bestemt ikke tilfieldet med byfogeden Hinrick Dobelsteen. Han havde intet udestiende med Bente Bondekvinde. Sa hvorfor rejste han sagen? Nar man lzser alle vidneudsagnene fra Bente Bondekvindes retssag, far man et tydeligt indtryk af en kvinde, som forstod sig pa magi, og som endvidere havde gjort det til sin levevej.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Allerede tidligt i sit liv havde hun specialiseret sig i at bruge magi, som almindelige mennesker efterspurgte. Hvis koen blev syg eller hvis den ikke gav nok rnwlk, kunne man stage rad hos Bente Bondekvinde. Det hwridte ogsa, at hun blev tilkaldt for at helbrede syge mennesker. Til gengeld fik hun lidt mad eller drikke og somme tider penge. Umiddelbart skulle man tro, at disse gode gerninger ikke kunne give anledning til nogen trolddomsanklage, men det hxndte, at folk opsogte de kloge koner for, at de skulle skade andre mennesker.

Man mente, at dem, der havde magten til at helbrede, ogsa havde magten til at skade. Derfor opstod der let onde rygter, hvis behandlingerne slog fejl eller, hvis der skete noget andet, end det den kloge kone havde forudsagt. Langt de fleste mennesker var derfor altid pa vagt overfor de kloge koner. Mistanke og frygt fulgte de kloge koner, uanset hvorhen de gik. Lad mig give et eksempel fra tingbogen. Bente Bondekvinde var som sagt en fattig kvinde, og derfor havde hun ikke rad til sit eget hus. I stedet lejede hun sig ind hos en anden kvinde, der boede i Adelgade tet ved skibsbroen. Den kvindelige udlejer havde engang oplevet, at Bente Bondekvinde var kommet hjem fra kirke en dag og opfort sig merkeligt. Uden at hilse gik hun tre gange rundt om ildstedet og spyttede ind i ilden. Episoden gjorde huskvinden mistenksom.

Ifolge Bente Bondekvinde var det en made at fordrive rotter og mus pa ved hjelp af magi. Trylleremsen, der horte til ritualet, lod sadan: "Ud rotter og mus og kom Gud fader og son i hus. "Hvis Bente Bondekvinde fortalte sandheden, var der ikke noget at vere bange for, men huskvinden var stadig mistenksom. Det henger sammen med, at Bente kom direkte fra kirke, hvor hun havde modtaget nadveren: [sv.: nattvarden] oblaten og altervinen. Det var almindelig kendt, at disse symboler pa Jesu Kristi legeme og blod havde stor magisk kraft. Hvis Bente Bondekvinde havde gemt oblaten under tungen og spyttet den ud i flammerne ved ildstedet, sa var der tale om serdeles kraftfuld magi. i. I datiden mente man, at troldkvinderne onskede at fa fingre i nadveren for at kunne bruge den til at udfore and trolddom. Derfor holdt presterne godt elje med, at alle der modtog nadveren ogsa sank [sv.: svalde] den, imens de var i kirken.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Mon Bente Bondekvinde bevidst forsogte at bruge oblaten og altervinen i sin magiske handling? Eller var det tilfeldigt, at hun kom lige fra kirken? Det er ikke til at sige, men der er ingen tvivl om, at det blev set som et tegn pa, at Bente Bondekvinde var en troldkvinde. Lad mig give to eksempler mere. En dag kom Bente Bondekvinde hjem til Lauritz Maler for at tigge sig til et gaseeg. Lauritz Malers kone var meget bange og frygtede Bente Bondekvindes magiske evner [sv.: egenskaper]. Det forte til, at konen gav Bente Bondekvinde et gaseeg imod sin vilje. Senere samme dag oplevede Lauritz Maler at en hvirvelvind for igennem hans hus og fik gxssene til at flagre rundt og smadre alle eggene. Denne ulykke kunne kun vere Bente Bondekvindes skyld, mente Lauritz Maler.

Ved en anden lejlighed forsogte Bente Bondekvinde at helbrede Matz Michilsens ko. Behandlingen trak ud og til sidst besluttede Matz Michilsen at afbryde behandlingen. Det blev for dyrt i lengden, fordi Bente Bondekvinde skulle have milk og mew som betaling. Efter den tid gik det gait. Koerne fik det verre, og mistanken faldt straks pa Bente Bondekvinde. Hun matte have kastet en forbandelse over koerne som hevn, mente Matz Michilsen. Af denne arsag opseigte hans hustru Bente Bondekvinde for at tvinge hende til at opheve forbandelsen, men straks efter blev den arme hustru seiv ramt af en forbandelse. Det sortnede for hendes ojne og blussede og peb for hendes ore. Igen blev Bente Bondekvinde holdt til ansvar. Hele denne historie viser tydeligt mistanken til den kloge kone. Der var en klar forventning om, at Bente Bondekvinde sa let som ingenting kunne forbande mennesker og dyr.

Det var begivenheder som disse, der gjorde, at byfogeden Hinrick Dobelsteen var forpligtet til at rejse anklage imod Bente Bondekvinde. Mange borgere i Malmö kunne berette om skrekkelige hendelser som disse, og derfor kunne byfogeden vere sikker pa, at der var vidner nok til at fa Bente Bondekvinde dömd. Den mislykkede brudeferd til Skotland fik dog ogsa stor betydning. Ligesom det var sogneprestens pligt at bekempe synden, sa var det byfogedens pligt at bekxmpe kriminaiitet. At trolddom blev anset som en forbrydelse pa lige fod med mord fremgar af bytingets retspraksis.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Normalt blev der nedsat et nevn af 12 borgere, som skulle dömma i bytingets retssager, men i fall med mord og trolddom forogede man antallet til 15 nevninge. En sidste tankevekkende opdagelse jeg har gjort i mine studier er, at byfogeden Hinrick Dobelsteen og sognepresten Peder Lauritzen var naboer pa Syndergade. Maske har de kendt hinanden godt. Hinrick Dobelsteen kan ikke have undgaet at have hog om Lisbeths sygdom og dod. Der kan meget let have vxret et personligt venskab mellem sognepresten og byfogeden, der gjorde, at Bente Bondekvinde stod overst pa listen over troldkvinder, der skulle fengsles. Kilderne kaster desverre ikke nok lys pa dette omrade. Bente Bondekvindes ödene I de foregaende afsnit har jeg vist, at tre store mind var afgorende for Bente Bondekvindes öde. Rigsadmiralen Peder Munck lob ind i nogle kraftige efterarsstorme ude pa Nordsoen, og matte derfor forklare sin forfejlede mission med, at uvejret var forarsaget af trolddom. Denne begivenhed pustede til heksebalene rundt om i det danske rige; blandt andet i Malmo. Dette bevirkede, at byfogeden Hinrick Dobelsten matte tage affxre og fengsle de kvinder, der var under mistanke for at have deltaget i fladeforgorelsen. Bente Bondekvinde var en af de kvinder, som var mest kendt af Malmoborgerne for at kunne bruge magi. Derfor blev hun fengslet. Endelig kan sognepresten Peder Lauritzen have spillet en rolle, fordi han havde veret uvenner med Bente Bondekvinde i mere end 25 ar. Da det kom pa tale, at Bente Bondekvinde var skyld i Lisbeths dod, har Peder Lauritzen efter al sandsynlighed onsket det samme for Bente. Alle vidnerne i Bente Bondekvindes retssag medvirkede til, at hun blev domt, men det er forst og fremmest rigsadmiralen, sognepresten og byfogeden, der fik den afgorende indflydelse pa Bente Bondekvindes skxbne. Det virker sorgeligt, at en fattig tiggerske som Bente Bondekvinde skulle brendes pa balet. Isar fordi trolddom og magi slet ikke er en del afvores nutidige virkelighed. Ikke desto mindre er det vigtigt at huske pa, at magi var serdeles virkelig for datidens mennesker. Ogsa for dem som brugte magien. Ingen tvivl om at det var farligt at give sig i kast med at selge magi. Den protestantiske kirke sa meget strengt pa alle mirakler og magiske vidundere, der ikke kom direkte fra Gud. Dette vidste kvinder som Bente Bondekvinde udmerket, men man ma tenke pa, hvilke alternativer, hun havde.

Bente Bondekvindes öde

Malmo anno 1590 AF JAN HORDUM JENSEN

Trolddomsrygtet skabte grundlaget for en retssag, men langt de fleste kloge koner blev aldrig anklaget og fxngslet. Bente Bondekvindes öde var et udtryk for alle de omstendigheder, jeg har beskrevet i denne artikel.
Det er ikke til at sige, hvilke tanker, der gik gennem hovedet pa Bente Bondekvinde, da hun hang der hojt oppe pa stigen over det flammende bat den sommerdag i juli 1590. Vi ved ikke, om hun folte sig uretferdigt dorm eller tog imod doden, som en velfortjent straf. Vi ved heller ikke, om hun skreg til det sidste, eller om doden kom til hende som en lettelse efter alle de pinsler, hun havde veret igennem den sidste maned af sit liv. Sikkert er det, at hun hverken var den forste eller sidste kvinde til at do i flammerne pa Kirseberget. Man kender til ca. 69 hekseprocesser i Malmö i perioden fra 1543-1663, men kilderne er sparsomme og tallet er uden tvivl meget hojere. Hvis man gerne vil vide mere om hele Bente Bondekvindes liv for, under og efter retssagen, kan man laese mit speciale: "Bente Bondekvindes vej til balet Et mikrohistorisk studie af magien som handelsvare" som kan lanes pa Det Kongelige Bibliotek i Kobenhavn. Hvis man til gengaeld onsker at ga i Bente Bondekvindes fodspor, kan det anbefales at besoge den gamle henrettelsesplads ved Kirseberg (Siidra Bulltoftavagen), hvor der er rejst et mindesmerke til sere for de brendte. Endelig er radhuskelderen under Malmo radhus i dag en restaurant, som kan besoges. Fengselscellerne, hvor Bente Bondekvinde sad fengslet, har ligget i den ende, hvor der i dag er garderobe og toiletter.